

Vállalkozás, kultúra, polgárosodás

Kiállítás Heckenast Gusztáv születésének 200. évfordulóján az Országos Széchényi Könyvtárban

A könyvkiadói mesterség – vagy talán helyesebb hivatást mondani, legalábbis a legnagyobbak esetében – az irodalmi élet szerves tartozéka, nélkülözhetetlen az író és az olvasó közötti szellemi kapcsolat megteremtéséhez. Sok szempontból hálátlan tevékenység, hiszen különféle kulturális, gazdasági, jogi (és régebben nem ritkán művelődéspolitikai) szempontok között kell egyensúlyozni a kiadónak, és ez a szerteágazó érték- és érdekegyeztetés szükségszerűen konfliktusokat gerjeszt, az írók különféle, nem ritkán anyagi természetű okok miatt sokszor elégedetlenek kiadójukkal, és a közvélemény az író és az editor közötti vitákban többnyire érzelmi alapon foglalva állást kedvencének, az írónak ad igazat. Bármennyire is fontos a közvetítő tevékenysége, a nagyközönség azért csak kevés, nagyon kevés, a könyvkiadást meghatározó, azt fémjelző személy nevét ismeri. A XIX. század végétől persze részben érthetően, hiszen a nagy részvénytársaságok kialakulása után az olvasók számára a kiadói munkát elsősorban intézmények és csak kisebb mértékben személyek jelenítik meg. Az átlag magyar olvasó (vajh létezik-e és ha igen, találkozott-e vele valaki?) jó, ha néhány jeles hazai könyvkiadóról és nyomdászról hallott. A kevesek között egészen biztosan ott van Heckenast Gusztáv; róla az 1848-as forradalom kapcsán mint Landerer társáról azért valószínűleg mindenki tud valami keveset vagy legalábbis el tudja helyezni személyét a magyar múltban.

Az 1811. szeptember 2-án született Heckenast Gusztáv kétségtelenül az egyik legfontosabb kiadó volt Magyarországon. Tevékenysége az általa kiadott német írók (elsősorban Adalbert Stifter és Peter Rosegger) révén a hazain is túlmutató közép-európai jelentőségre tett szert. Ma már szinte elképzelhetetlen az, ami a XIX. század elején, közepén természetes napi valóság volt: a korabeli német írók egy része – és nem ötödrangú szerzőcskék – előszeretettel adták ki könyveiket pesti német kiadókkal. A magyar könyvkiadás által napjainkban újra felfedezett nagyszerű Stifter műveinek jó részét ő tette közzé, és 1871-ben az író halála után 21 kötetben összes műveit is megjelentette. De nemcsak német szerzők köteteit adta ki, hanem magyar írók műveit német fordításban juttatta el a nemzetközi könyvpiacra, jelentős mértékben hozzájárulva nemzeti literatúránk külhoni megismertetéséhez. Heckenast működése időben egybeesik a magyar irodalom és könyvkultúra első nagy korszakával; a magyar írók közül kiadója lehetett például Eötvös Józsefnek, Kisfaludy Sándornak, Jósika Miklósnak, Jókai Mórnak, Arany Jánosnak, Vörösmarty Mihálynak. Az íróknak gyakran nem csak kiadója volt, többekkel bizalmas baráti kapcsolatba került, elsősorban egyébként a német írókkal, a már említett Stifterrel vagy Roseggerrel. Utóbbival váltott és a közelmúltban Ausztriában kiadott levelezése megkapó dokumentuma Heckenast és fiatal felfedezettje irodalmi barátságának.

A magyar szerzőkkel ennyire bizalmas, baráti viszonyba ugyan nem került, de szinte valamennyien méltányolták erőfeszítéseit a magyar irodalom támogatásában, a hazai olvasóközönség megteremtésében, könyveik kiadásában. Amikor az 1838-as nagy pesti árvíz az üzletét csaknem teljesen elpusztította, Eötvös József kezdeményezésére az írók kiadójuk támogatására *Budapesti Árvízkönyv* címmel jelentettek meg gyűjteményes munkát. A közzétett felhívásban Eötvös pontosan rögzítette érdemeit, eszerint azért méltó a támogatásra, mert „*ügyünk iránti érdemei tagadhatatlanok*”, és „*alig fejlődő literatúránknak majdnem egyetlen kiadója volt oly időben, midőn nem veszély nélküli lehetett e merény*”. Persze kisebb-nagyobb vitája, szóváltása szinte minden íróval volt, egy ilyen összekoccanás után Petőfi Aranyhoz írt 1848. július 14-i keltezésű levelében kicsit ironikus stílusban ugyan, de mégiscsak „*silány fráter*”-ként emlegette, mert a kért 200 helyett csak 100 pengő előleget adott neki. Heckenast üzletember volt, bármennyire is szívügyének tekintette az irodalmat, a saját érdekeit következetesen képviselte. Arany-nak is volt vele vitája, Petőfinél mégis méltányosabb és megértőbb jellemzést írt róla 1856 októberében Tompa Mihálynak: „*Heckenast jól számít: ő tudja, hogy neked közönséged van, s verseidnek jó keletet remél. Heckenast oly ember, kivel gentleman-módra lehet bánni, – ha a maga hasznát nem feleli ki a számításból, ez természetes.*”

E nagyvonalú kiadó életútját mutatja be az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. *Vállalkozás, kultúra, polgárosodás* a címe a bemutatónak, amelynek aktualitását Heckenast születésének 200. évfordulója mellett az adta, hogy a Kanadában 1989-ben elhunyt Heckenast Dezső gyűjteményét leszármazottai a könyvtárnak ajándékozták. Heckenast Dezső szinte egész életében családjá multjával és annak leghíresebb tagjával foglalkozott. A bölcsész végzettségű szerző már 1936-ban doktori értekezést írt XIX. századi oldalági rokonáról. 1948-ban elhagyta Magyarországot, Kanadában telepedett le, különböző intézményekben tanított – és egy időben könyvtáros is volt. Montrealban megalapította a *Heckenast Irodalmi Intézetet*, és sikerült összegyűjtenie Heckenast kiadványait: ezt a kollekciónak kapta meg a nemzeti könyvtár.

A kiállítás az OSZK hatodik emeleti három termében és az előttük lévő lépcsőházi térben kapott helyet. Utóbbi egyik oldalán a Heckenast által kiadott időszakos kiadványok láthatók, hiszen nemcsak könyvek, hanem újságok és folyóiratok is készültek a vállalkozásban. Mintegy száz periodikum megjelenése kapcsolódik nevéhez, ezek nagyobbik része, mintegy hetven kiadvány saját kiadásában látott napvilágot, a többi pedig nyomdájában készült. A kiállítótermek előtti tér másik oldalán a gyermek- és ifjúsági könyvek, tankönyvek sorakoznak, bizonyítva, hogy Heckenast felismerte a gyermek mint olvasó fontosságát a művelődés folyamatában: csak abból lesz olvasó felnőtt, aki már gyerekkorában megkedvelte a könyvet, az irodalmat. Ugyanakkor – és ez is jellemzi Heckenast üzleti politikáját – a tankönyv biztos bevételt jelentett.

Az első teremben kiállított dokumentumok központi rendezőelve az intézményi szempont, vagyis a könyvkereskedés és az első hazai nagyvállalat, a Landerer és Heckenast társas cég bemutatása volt. Mind Heckenast üzlete, mind Landerer Lajos nyomdája jelentős előzményekre tekinthetett vissza társulásukkor, a kiadói rész keletkezése Wigand Ottó üzletéhez fűződik, ő 1833-ban adta át sógorának a vállalkozást. A Landererek a XVIII. század eleje óta működtek Magyarországon, a csa-

lád egyes ágai egy időben több városban is tartottak fenn nyomdát. Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv 1841-ben alapította meg társas cégét, amelyet a forradalom után Heckenast irányított, illetve társa halála (1854) után egyedüli tulajdonosa lett. A kiállított dokumentumok (levelek, képek, újságok cenzúrapéldányai és maga a sajtó: a kiállítótér centrális helyén látható a Columbia sajtó egy példánya, illetve a sajtóhoz tartozó szedőszekrény) jól érzékeltetik azt a néhány évtized alatt lejátszódó folyamatot, amelyet a hazai kapitalista könyvkiadás megszületésének nevezhetünk. Heckenast a reformkori, viszonylag szerény és még a rendi társadalom keretei közötti kezdetekből hozta létre az egyik első nagy kiadói részvénytársaságot, az 1873-ban megalakult *Franklin Társulatot*. E kiállításnak értelemszerűen Heckenast Gusztáv a hőse és a tárgya, nem lehetett célja kapcsolatrendszere egészének bemutatása. Két év múlva, 2014-ben emlékezik majd a magyar könyves világ Emich Gusztáv születésének 200. évfordulójára, a remélhető akkori kiállításon mindenképpen érdemes lenne utalni kettejük bonyolult és ellentmondásos kapcsolatára, amely egyébként évtizedekkel túlélte az alapítókat, az Emich-cégből 1868-ban létrejött *Athenaeum* és a Heckenast-utód Franklin rivalizálása; ugyanakkor, ha szükségesnek érezték, érdekeik közös képviselője is izgalmas fejezete a magyar könyvkiadás történetének.

A második terem a könyvkiadót mutatja be kiadványain keresztül. Itt kapott helyet nyolc tárlóban a Montrealból az OSZK-ba került kollekción. E nyolc tárlónál azonban – legalábbis amikor megnéztem a kiállítást – nem volt semmilyen felirat, eligazító szöveg. Hogy Heckenast Dezső gyűjteménye látható a tárlókban, csak onnan lehet kikövetkeztetni, hogy egyes köteteken felismerhető a possessori bejegyzés. Heckenast a hazai kiadói gyakorlatban számos újítást vezetett be, némely műveket eltérő kiállításban (egyszerűbb és különlegesebb változat) jelentetett meg, és nagy számban tett közzé sorozatokat. Ha nem is ő volt ennek a kiadványtípusnak itthoni meghonosítója, előszeretettel élt ezzel a lehetőséggel. Költségeit általában iparkodott csökkenteni, hogy a sorozatokat előfizetéses formában terjesztette. Heckenast könyvei egy részét reprezentatív formában, gazdagon illusztrálva jelentette meg. A reformkorban Barabás Miklós volt egyik gyakran foglalkoztatott művész, a forradalom és szabadságharc után pedig Johann Nepomuk Geiger. Illusztrációs ügyekben egyébként gyakran barátja, az író Adalbert Stifter segítette. Az író maga is festett, sokáig nem is tudott dönteni a két művészeti ág, az irodalom és a festészet között, így kétségtelenül megalapozott véleménye lehetett képzőművészeti, grafikai ügyekben. Több alkalommal is segítette az illusztrációkra vonatkozó tanácsaival a kiadót; együttműködésük kiemelkedő produktuma az 1844-ben kiadott *Wien und die Wiener, in Bildern aus dem Leben* című munka volt. A pompás kötet háromféle változatban látott napvilágot és a korabeli könyvművészet egyik jeles darabja volt. Magyar szempontból kiemelkedett a kétnyelvű, magyarul és németül 1862-ben közzétett *Képek Magyarország történetéből* című sorozat, amely Geiger fametszeteit tartalmazta hazánk múltjáról, Wenzel Gusztáv pesti professzor szövegével kiegészítve.

A kiállítás harmadik terme a magánember Heckenastot mutatja be. A megfontolt kiadó, a takarékos és józan polgár tekintélyes vagyona tett szert, Pilismaróton nagyszerű nyaralót építtetett magának, ahol meghitt barátaival és családjával bensőséges társasági és kulturális életet élt. Igazi szalont tartott fenn, és bár pesti lakásában is rendszeresek voltak az irodalmi, zenei estek, a kortársak számára a pilis-

marótiak váltak híressé. Heckenast életében a zene fontos szerepet töltött be, maga is kiválóan zongorázott, és több zenész barátja volt, köztük Robert Volkmann, vagy magyaros alakban Volkmann Róbert – hiszen a szászországi születésű komponista 1840-től, 25 éves korától kisebb megszakításokkal 1883-ban bekövetkezett haláláig Pesten élt –, akinek ösztönzésére kiadóját zenei részleggel bővítette és több mint ötven kottát és zenei szakkönyvet adott ki. Komoly ellenérzést keltve, 1861-ben közzétette Liszt Ferenc munkáját, *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon*. Az eredetileg franciául írt mű bizonyos megállapításai nagy vihart keltettek idehaza, ennek ellenére – Liszt iránti tiszteletből – vállalta a könyv magyar, majd német fordításának kiadását.

Volkmann számára Pilismaróton lakosztályt rendeztetett be, és ötven zeneművét adta ki, tulajdonképpen barátja kiadójaként lehet zenei editornak is tekinteni. Volkmann műveinek kiadási jogát nem adta át a Franklin Társulatnak, és 1873 után Pozsonyban élve néhány barátja művét, így a zeneszerzőét is, megjelentette. A zene mellett az irodalom is helyet kapott a pilismaróti összejöveteleken; nem utolsósorban családi kapcsolatai miatt, hiszen harmadik felesége, akitől ugyan viszonylag rövid idő múlva elvált, Bajza József Lenke nevű leánya volt, aki új házasságában felvett nevén, Beniczkyé Bajza Lenkeként lett a XIX. század kedvelt írója.

A kiállítás méltó emléket állít a magyar könyvkiadás e jeles szereplőjének. Forgatókönyvét Lipták Dorottya készítette, és ő volt rendezője is, valamint az ő szerkesztésében látott napvilágot a kiállítás kalauza, a *Vállalkozás, kultúra, polgárosodás. Heckenast Gusztáv születésének 200. évfordulójára* című kiadvány. Az elmúlt években nemzeti könyvtárunk nagy reprezentatív kiállításaihoz kapcsolódóan terjedelmes, sokszerzős, alapvetően tudományos célú és rendeltetésű katalógusokat tett közzé. Néhányat említve példaként: *Csillag a holló árnyékában: Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon*, 2008; *Uralkodók és corvinák*, 2002; *Biblia Sacra Hungarica : A könyv, mely örök életet ad*, 2008; „Látjátok feleim...” : *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig* (2009). A Heckenast-kiállításához kapcsolódó kétnyelvű, magyarul és angolul kiadott kötet ezeknél szerényebb célkitűzésű, mindössze 67 lap terjedelmű és inkább ismeretterjesztő jellegűnek tűnik. Nem található meg a kötetben a kiállított dokumentumok pontos leírása, nem derül ki, hogy mely intézmény tulajdonában van (bár egy felsorolás olvasható a kölcsönző gyűjteményekről), és nincsenek irodalmi hivatkozások, illetve bibliográfia sem tartozik a kötethez. Mindezzel együtt a kiállított anyag és a kötet szövege jó és korrekt összegzése Heckenast működésének. Jó lenne, ha alapját képezné a kötet és a kiállítás a jeles kiadó korszerű biográfiájának és az ahhoz vezető út első lépéseként ösztönözné a kutatókat hazai levelezése összegyűjtésében, kritikai kiadásában. Német nyelvterületen megelőztek bennünket ezzel a munkával, ami persze tudományos szempontból öröndetes, ugyanakkor magyar vonatkozásban kicsit szomorú is. Hiszen bármennyire kötődött Heckenast a német irodalomhoz és kultúrához, elsősorban pesti kiadó volt, működésében a magyar nyelvű könyvek kiadása messze felülmúlta a német nyelvűeket: mint Lipták Dorottya összegző kimutatásából tudjuk, 930 magyar és 322 német nyelvű könyvet jelentetett meg.

Pogány György